

Milas Yahudileri ve Eğitim: Talmud Tora'dan Alliance Israelite Universelle'e (1851-1934)

*Melek ÇOLAK**

Özet

İlkçağlardan beri, sürekli olmasa da bir Yahudi yerleşim merkezi olan, Milas'a XIX. yüzyıl başlarından itibaren gelen Yahudiler; Osmanlı imparatorluğu'nun son yıllarından ulus - devlete geçiş sürecinde eğitimde görülen dini - gelenekçi çizgiden milli - laik eğitime geçişin bir benzerini gelenekçi Talmud Tora okulundan Alliance Israelite Universelle'in (Evrinsel Yahudi İttifakı) desteklediği Musevi Okulu'na uzanan çizgide yaşamışlardır.

Bu çalışmada imparatorluktan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde eğitim sistemimizde oluşan değişimler çerçevesinde, Milas Yahudilerinin Talmud Tora'lı eğitimden Alliance'a uzanan eğitimdeki değişim ve gelişimleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milas, Yahudi, Ulus, Talmud Tora, Eğitim, Alliance Israelite Üniverselle

Abstract

From the very beginning Jews who came to Milas, that was a central area, lived the process of transition from Talmud Tora School to Jewish School which was supported by Alliance Israelite Üniverselle (Universal Jewish Alience) like the term from religious - traditional process to national - secular education in the transition of nation - state in the last period of Ottoman Empire.

In this study, the chances and improvements from Talmud Tora education to Allince were examined in the light of the period of the transition from Empire to Turkish Republic.

Key Words: Milas, Jewish, Nation, Talmud Tora, Education, Alliance Israelite Üniverselle

I. Tarih İçinde Milas'ta Yahudiler

Milas Batı Anadolu'nun güneyinde günümüzde Muğla'ya bağlı bir ilçedir. Sodra da-

Yrd. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim Üyesi

ğının doğu eteklerinden ayrılan dört tepe ile bunlar arasındaki düzlükler üzerinde kurulmuştur¹.

Milas, eski çağlarda *Karia* denilen ve güçlü bir Yahudi cemaatinin bulunduğu bölgenin batısında yer almaktadır². Pers egemenliği öncesinde Karia'nın başkentidir³. Güllük körfezinin hemen yanında olması ve uç kısmında doğal bir liman olan Güllük'ün bulunması gibi coğrafi durumu gözönünde bulundurulmasa bile Milas; "*Tanruların merkezi*", "*Haç yeri*" sayılması sebebiyle olağanüstü önem taşımaktadır⁴. Eskiçağlarda Güllük Körfezi içinde önemli bir yerleşim merkezi olan⁵ ve Strabon'un karaya çok yakın bir ada üzerinde kurulduğunu belirttiği lassos adasında⁶ (Kıyıkışlacık, Asin Kurin) bir Yahudi cemaati bulunmaktadır⁷. Avram Galante'ye göre Milas topraklarının verimliliği gözönüne alındığında bu şehir ile bir bağlantısı olmalıdır⁸. İassos'un dışındaki yakın çevrede birbirlerine çok az uzaklıkta bulunan İstanköy (Kos) ve Bodrum'da (Halikarnossos)⁹ ayrıca Sakız, Rodos gibi adalarda da Yahudi cemaatleri vardır¹⁰.

Ortaçağın ilk dönemlerinde olduğu gibi,¹¹ Milas ve çevresinde yüzelli yıla yakın hü-

¹ Nuri Adıyeke, **XIX. Yüzyılda Milas Kazası**, Yeni Milas Matbaası - Milas, Şubat 1995, s. 6 - 8

² Anadolu'nun güneybatısına (Kuzeyde Büyük Menderes'in sağ yakasındaki Cevizli ve Karalık dağları, doğuda Babadağ, Honaz dağı, Bozdağ ve Dalaman çayı ile çevrili olan yer) eskiçağda Karia denilmektedir. (Turhan Akarca, Aşkıldil Akarca, **Milas Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1954, s. 53-62

³ Adıyeke, a.g.e., s. 9

⁴ Avram Galante, **Histoire Des Juifs De Turquie**, Editions Isis, Tome: IV, 1939, s. 120

⁵ **Cumhuriyetin 50. Yünda Muğla**, 1973 İl Yıllığı, s. 155

Abuzer Kızıl, **Uygarılıkların Başkenti Mylasa ve Çevresi**. Milas 2002, s. 71 - 74

İbrahim Güner, **Bodrum ve Milas Yörelereinin Coğrafi Etüdü**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 838, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No: 77, Araştırma Serisi: 18, Erzurum 1997, s. 341 - 342

*> Ada bugün sığ bir sığ bir kıstak ile karaya bağlıdır. Ada terimi antik çağda yanmada anlamında kullanılırdı. (George E. Bean, **Karia**, Türkçesi Burak Akgüç, Cem Yayınevi, s. 70)

⁷ Avram Galante, **Türkler ve Yahudiler(Tarihi, Siyasi Araştırma)**, Türkçeleştirilmiş 3. Baskı, Tıglad Matbaacılık, 1995 İstanbul s. 21; Galante, **Histoire Des Juifs...**, s. 120

⁸ lassos adasında (Asin Kalesinde Karia bölgesinde, tassos'da bir yazıt bulunur. Bu yazıt siyasal hakları olmayan yerleşik bir Yahudi'ye (Bu şehirde oturan yabancı olan) aittir. (Galante, a.g.e., s. 140) Galante, **Histoire Des Juifs...**, s. 120*

⁹ Galante, **Historie Des Juifs...**, s. 141

¹⁰ Galante; **Türkler ve Yahudiler...**, s. 17 - 19

¹¹ Galante, günümüzde Musalla olarak adlandırılan bir yerde bulunan bir anıt mezarın üzerindeki yazılardan Yahudi cemaatinin Milas'ta varolduğu sonucunu çıkarmaktadır. Galante'nin kayanın şekline dolaşarak Selçuklu dönemine ait olabileceğini düşündüğü silindirik şekilde üzerinde tekrar yuvarlak kaya bulunan bu anıt mezarında şu yazılar bulunmaktadır: "(1356) Shoumuuel Behar Yitsak Sh Ak Tas." Galante bu yazıyı Milas'ta görev yapan Fransa'nın eski Konsolos yardımcısı Josef Abouf in vasıtasıyla elde ettiğini

küm süren Türk Beyliği Menteşeoğulları döneminde de Yahudi varlığı bilinmektedir. Ancak Rum cemaati gibi Yahudi cemaatinin sürekliliğinden söz etmek mümkün değildir¹².

Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u aldığıında, İmparatorluğun çeşitli yerlerindeki Yahudi cemaatlerini yeni başkente getirmiş, fakat Osmanlı Yahudilerinin toplumsal topografyasını en fazla değiştiren olay, İspanya Yahudilerinin 1492'de başlayan göçü olmuştur¹³. Bu ilk göç Sultan II. Beyazıt devrine rastlamaktadır. İspanya ve Portekiz'de başlatılan müslüman ve musevi soykırımından sağ kalabilenlere Osmanlı Devleti kucak açmıştır¹⁴.

söylemektedir. Abouf bu taş Havra'nın avlusunda sergilendiği yerde birçok kez gördüğünü ifade etmiştir. Bir zamanlar Milas Yahudi cemaatinin hahamı olan Bension Amato; gençliğinde Havra'nın avlusunda tbrance yazılı (S) 385 (1625) tarihli Shelomon adının yazılı olduğunu fakat soyadını hatırlayamadığı bir taş yazıtını gördüğünü söylemiştir. Bension Amato, yaşlılara bu yazıtın ana kaynağı üzerinde detaylar sorduğunu ve O'na bunun aynı yerde yapılan inşaat çalışmaları esnasında bulunduğunu ve Havranın buraya inşa edildiğini ve yazıtın burada birkaç yıl kaldıktan sonra kaybolduğunu ifade etmiştir. (Galante, Historie Des Juifs... s. 120)

¹² Adıyeke, s. 106 ,

¹³ trvin Cemil Schick, "Osmanlılar Azınlıklar ve Yahudiler", Tarih ve Toplum, Mayıs 1986, sayı: 29, s. 37

* Musevi sözcüğü bir din grubunu yani Hz. Musa'nın dininden olanları, Yahudi sözcüğü ise bir etnik grubu yani eski İbranileri, günümüzde ise İsrailileri ifade eder. Ancak Osmanlı İmparatorluğu döneminde Yahudi sözcüğü bir dini grubu ifade için kullanıldı. Günümüzde Yahudi sözcüğü hem etnik hem dini anlam kazandı. (Yavuz Ercan, Osmanlı İmparatorluğunda **Ban** Sorunlar ve Günümüze Yansımaları, T.C. MES. Basımevi, Ankara 2002, s. 11)

¹⁴ Necdet Sevinç, Ajan Okulları, Oymak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, s. 166; Ercan, a.g.e., s. 11 - 12; Schick, a.g.in., s. 37

Yaşadıkları sürgün Yahudilerin hafızalarında çok canlı bir şekilde yaşamaktadır. Bu konuda;

"Kral Ferdinand ve kraliçe Isabella bir ferman çıkararak Yahudilerin kovulmasını öngörüyorlarmış. Kısa bir zaman zarfında İspanya'yı bırakmaları gerekiyormuş. Bu haber Sultan II. Beyazıt'ın kulağına girmiş, O'da bizzat kendi güçlerini İspanya'ya göndererek kovulmak üzere olan Yahudi cemaatini Türkiye'ye getirmiş ve Türkiye'nin dört bir bucağına dağılmışlardır." "(1492 - 1493) Milas'a da Yahudiler böylece gelmiş oldular."

"Maalesef Hristiyanlar İspanya'da zulüm edilmeleri için Engizisyon mahkemeleri kurmuşlar, Hristiyan olmak istemeyen Yahudileri işkencelerle cezalandırmışlar. Mesela bu ağır cezalar nasıl bir zulümdü? Büyük bir salon; döşemede, dışarıya doğru çıkmış çiviler ve döşemenin altında ateş. Bu kızgın olan çivilerin üzerine Yahudileri salıverirler, ve orada sıçramaya başlarlarmış. Kan içinde yaralı olan Yahudileri tedavi eder, tekrar oraya salıverirlerdi. Bu işkenceler hep papazların bu Engizisyon mahkemelerinde verdikleri kararlara göreymiş. Böylece iğneli beşik gibi iftira ile dolu kararlar binlerce Yahudi'nin ölümüne sebep olmuştur. Bu durum maalesef günümüze kadar devam etmektedir..." Moşe Israel (Dündar Na-ıf) (1928 Milas doğumlu, İsrail vatandaşı), (Moşe tsrael'in tarafıma gönderdiği 09.03.2003 tarihli mektup, s. 17-18)

"İspanya kralı Yahudilerin dinini değiştirmek talebinde bulundu. Yahudiler kabul etmediler. O zamanda onlara akla gelmez işkenceler yaptılar. Oda fayda vermeyince bütün Yahudileri memleketinden kovdu o zamanda Yahudiler barınmak için bir yer aradılar. Hiçbir ülke kapısını bu mültecilere açmadı. Yalnız o

Osmanlı İmparatorluğunun ticaret yaşamı canlı olan hemen her yerleşim yerinde Yahudi cemaatleri ortaya çıkmıştır¹⁵.

Bu dönemde, Milas'ta Yahudi cemaatinin ortaya çıkışı XIX. yüzyıla rastlamaktadır.

XIX. yüzyılda Milas'ın etnik ve sosyal yapısı karışık bir nitelik göstermektedir¹⁶. Rum Ermeni ve Yahudilerden oluşan gayrimüslim nüfus kasabada öbekleşmiştir. Milas kazasında hiç gayrimüslim köyü yoktur¹⁷. Dolayısıyla sadece Milas merkezde Yahudi varlığından sözedebiliriz.

Yahudi cemaati buraya Rodos, Aydın ve İzmir'den gelmiş¹⁸, ayrıca civar adalardan da gelenler olmuştur¹⁹. XIX. yüzyılın ilk yarısında bu cemaat on kadar aileden oluşan küçük bir topluluk iken²⁰, 1914 - 1915 yılında 1005'e yükselmiştir²¹.

II. Eğitim 1. Talmud Tora ve Alliance İsrailit Üniverselle

Her yerde olduğu gibi Türkiye'deki geleneksel Yahudi eğitimi öncelikle dine dayalıydı. Çocuğa aileden sonra okul, dinin ana eksenini oluşturduğu bir toplumun gelenek ve adetlerini benimseterek onun toplumsallaşmasında hayati bir rol oynamakta idi²². Tevrat eğitiminin verildiği²³, gelenekçi Yahudi okullarına *Talmud Tora* denilmektedir²⁴. Avram Galante, 1851 yılında Milas'ta bir Talmud Tora'nın varlığından bahsetmektedir²⁵.

zaman Osmanlı hükümeti Yahudileri bağrına bastı. Ve onlara Türk milletine verilen bütün hakları verdi." Bero Yako (Yako Hoş) (1929 Milas doğumlu, İsrail vatandaşı), (Bero Yako'nun tarafıma gönderdiği 11. 03.2003 tarihli mektup, s. 3 - 4)

¹⁵ Ercan, a.g.*, s. 11-12

¹⁶ Adıyeke, s. 114

¹⁷ Adıyeke, s. 103

¹⁸ Galante, a.g.e., s. 121

¹⁹ Eliezer Kapuya'nın (1938 İzmir doğumlu, Amerikan vatandaşı) tarafıma gönderdiği 09.03. 2003 tarihli mektup

²⁰ Galante, a.g.*, s. 121 Sevgi Aktüre, "19. Yüzyılda Muğla" *Tarih İçinde Muğla*, Derleyen: İlhan Teke li, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara 1993, s. 63

²¹ 1910 - 1911 yılında da nüfus 739 olduğu için 1914 - 1915 yılında sayı epeyce artmış görünüyor. (Adı yeke, s. 139)

²² Aron Rodrique, *Türkiye Yahudilerinin Batı Ulaşması "Alliance" Okulları 1860 -1925*, Çeviren: İb rahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, I. Baskı, Haziran 1997, Ankara, s. 57

²³ Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Sertüveni [1923 -1945]*, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2000, s. 560

²⁵ Rodrique, a.g.e., s. 265

Galante, s. 126

Geleneksel eğitim sistemi içinde XIX. yüzyıl sonunda bu okullar büyük bir çöküntü içine girmişlerdir. En iyi okullar dahi yokluk içinde kıvranıyordu. Çoğu Talmud Tora masraflarını karşılayabilmek için acil olarak paraya ihtiyaç duymaktaydı. Ancak cemaatler artık okula yardım amacıyla bir fon oluşturmaktan acizdiler. Bu okullar okuma yazma ile kutsal metinlerin Ladinoya çevrilmesinin ötesinde bir eğitim vermemekte idiler²⁶. 1851 yılında Nissim Tanca, Bension Amato ve Nissim L6vi; Talmud Tora'yı ziyaretlerin birinde bu kurumun içler acısı durumunu fark etmiş ve duruma el koymuşlardır. Pourim bayramından istifade ederek bölgede yaşayan Yahudilerden yardım toplayıp okul binasını onarmaya başlamışlar, çocuklar için sıralar yapmışlardır. Aynı yılın Paskalya tatilinden sonra bina tamir edilmiş ve çocuklar da yerde oturmaktan kurtulmuşlardır. Ders programlarına da el atıp *Türkçe, İbranice, Gramer ve Kutsal Tarih* dersleri eklenmiştir. Kısa bir süre sonra daha büyük bir bina kiralanmış, eski okul terk edilmiştir²⁷. Milas Yahudilerinin önde gelen seçkin simaları ilk öğrenimlerini Talmud Tora'da tamamlamışlardır²⁸.

XIX. yüzyılın sonlarında Yahudiler için yeni bir okullar zinciri devreye girmiştir. Alliance Israélite Üniverselle (Evrensel Yahudi Birliği) XV. yüzyılda zengin bir kültürel birikimle Osmanlı ülkesine gelen Yahudiler XVII. yüzyılda Sabatay Sevi'nin tutucu hareketleri ve dini baskısı sonucu kendi kültürlerine üretmez duruma düşmüşlerdi. Yahudi toplumuna modern eğitim hareketi, diğer topluluklarda olduğu gibi ticaret burjuvazisi yoluyla değil, uluslar arası Yahudi burjuvazisinin girişimleriyle gelmiştir. Bunun en çarpıcı örneği Rochild gibi ünlü Yahudi kapitalistlerinin 1860'da Paris'te Alliance Israélite Üniverselle'i (AIU) kurmalarındır²⁹. AIU, Fransız devriminin düşüncesiyle beslenmiş Fransa Yahudileri tarafından³⁰ Yahudilerin maddi ve manevi kalkınmasını sağlamak³¹, buldukları memleketlerde mesleki bağımsızlıklarını ve toplumsal bütünleşme-

1492'de İspanya'dan kovulan ve Osmanlı topraklarına gelen Yahudiler tarafından konuşulan İspanyolca'dır. Bu dil 1920'lerin sonuna dek İbrani harfleriyle yazılıyordu. XIX. yüzyıl sonuna doğru Yahudi İspanyolcası (Judeo - Espagnol / Judeo - Spanish) adı verilmeye başlandı, (s. 265)

²⁶ Rodrique, s. 57

Pourim bayramı: İbrani takvimine göre her yılın Adar ayının ondördüncü günü, miladi takvime göre Şubat - Mart aylarına denk gelen bayram. Pers İmparatorluğundaki Yahudileri Haman tarafından imha edilmekten Ester ve kuzeni Mordoşe kurtarmıştır. Pourim bayramı bu kurtuluşu kutlamaktadır. (Bali, 8-g.e., s. 559)

²⁷ Galante, s. 126

²⁸ Galante, s. 133 - 138

²⁹ Haydaroğlu, «**», s. 185

³⁰ Bali s. 557

³¹ Ester Benbassa - Aron Rodrique, "XIX. Yüzyıl Sonunda Türkiye'deki Yahudi Esnafı, Alliance Israélite Üniverselle (Evrensel Yahudi İttifakı) ve Çırağı Kuruluşları", **Tarih ve Toplum**, Cilt: 11, Sayı: 66, Haziran 1989, s. 22

lerini gerçekleştirmek³², Yahudileri aydınlanma devrine ulaştırmak için kurulan bir teşkilattır³³. AIU, kurulduktan sonra yayınladığı bildiri de amacının Judaizm (Yahudilik) için güçlü bir biçimde çalışmak olduğu şeklinde özetlemiştir. 1861'de taraftarlarının, üyelerinin sayısı 850 iken, 1866'da 410'a çıkmıştır. Ayrıca Hollanda, Belçika, İngiltere, Almanya ve diğer bazı ülkelerde yerel komiteler oluşturulmuştur. Buna paralel olarak çalışan Siyonist gruplara rağmen Alliance, özellikle Orta Doğuda Judaizmin yeniden canlanmasında başlıca etken olmuştur. Başlıca faaliyetleri de okullar üzerinde yoğunlaşmıştır. Başlangıçta okullar için bir örgüt olarak düşünülmemiştir. Ancak çok geçmeden İsrail kavminin maddeten ve manen canlandırılmasının köklü bir eğitim - öğretime bağlı olduğu anlaşılmıştır. AIU, Osmanlı İmparatorluğundaki etkinliklerine de özel bir ilgi göstermiş onbeş yirmi yıl içinde imparatorluğun çeşitli yerlerine dağılmış olan altmıştan fazla okul açılmıştır³⁴. İmparatorluğun Yahudi cemaatleri arasında yeni bir ruh, AIU'nun Fransız eğitiminden geçmiş bir Türk Yahudileri kuşağı yarattığı XIX. yüzyılın sonlarında boy verebilmiş ve ilk kez batıya pencereler açılmıştır³⁵. Yahudi nüfusun 1200 ile 3000 arasında değiştiği küçük yerleşim birimlerinde AIU okullarının çoğu XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında kurulmuştur. Küçük Asyada yaşayan bir çok topluluk kendi AIU okuluna sahip olmaya başlamıştır. Bu dönem AIU'nun Türkiye'deki en parlak dönemidir. Alliance okullarının kurulması konusunda küçük cemaatler büyük cemaatlerin izlediği yolu izlemişlerdir. Merkez komitesinin İstanbul, İzmir ve Edirne gibi büyük kentlerde okul kurmaya karar vermesine yol açan nedenler, küçük cemaatler için de geçerli idi. Okul kurulması için yerel cemaatler tarafından örgüte mali yardım sağlanacağı konusunda garanti verilmesi gerekiyordu. Bununla birlikte okul kurulması sürecinde küçük cemaatleri, büyüklerden ayıran temel bir farklılık vardı. Okulların kuruluş yıllarında Paris'le doğrudan ilişkiye geçmek zorunda kalan yoğun Yahudi nüfusu merkezlerin aksine, küçük cemaatler ilk önce bu merkezlerdeki okul müdürlerinin yardımına başvurmuşlardır. Samuel Loupa (Edirne) ve Shemtolp Pariente (İzmir) gibi okul müdürleri bu cemaatlerin durumunu değerlendirip, merkez komitesine öğütlerde bulunarak, bu konuda belirleyici rol oynamışlardır³⁶.

1879'da Turgutlu, Bergama, Aydın, Sakız Adası cemaatleri ile birlikte Milas Yahu-

³² XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Gayri Müslimler, Editör: Pinclopi Stathis, Çeviri: Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 87, Kasım 1999, İstanbul, s. 85

³³ Bali, s. 557

³⁴ İlknur Polat Haydaroğlu, Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1202, Ankara 1990, s. 185 -186

³⁵ Bernard Lewis, İslam Dünyasında Yahudiler, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, 1. Baskı: Nisan 1996, s. 200

³⁶ Rodnque, Türkiye Yahudilerinin _____, s. 142 -143

di cemaati AIU'ye bağlı mahalli komiteleri oluşturmuşlardır³⁷. Ancak Urla, Akhisar, Nazilli, Menemen'deki Yahudi okullarında olduğu gibi Milas'taki Yahudi Okulu, İzmir'deki Alliance okul müdürlerinin gözetiminde kendilerini yenilemişlerdir. Alliance'm gönderdiği müdürler tarafından yönetilmediği için Alliance okul ağının bir parçası değildir. Fransızca öğrenim yapılsa da okul programı Alliance okullarınınkinden farklıdır³⁸.

İzmir'de bulunan ittifakın müdürü olan Navon tarafından AIU'nin komite merkezine gönderilen raporlarında Milas'ta AIU'nin örgütlenmiş bir Yahudi okulunun olmadığından sözedilmektedir³⁹. Milas'taki okul, Talmud Tora okulunun zaman içinde yenilenmesiyle ortaya çıkan *Musevi Mektebidir*. Çünkü Talmud Tora'mın binası ve ders programı yenilendikten sonra, 1896'da cemaatin masraflarını üstlendiği iki katlı bir okul binası inşa edilmiş bu kez ders programına Fransızca da eklenmiştir. 1896'daki yangından sonra okul olarak kullanılmak üzere geçici bir bina tahsis edilmiştir. Bension Ama-to on sekiz yıl aralıksız okulu yönetmiştir.

1321 Maarif Salnamesine göre Milas Musevi Mektebi'nin 1891 -1892 yıllarında rüş-ti derecesinde açıldığı belirtilmesine rağmen⁴⁰ Aydın Vilayeti Salnamelerinde iptidai derecesinde gösterilmektedir⁴¹. Havranın hemen yanında olan⁴² Musevi Mektebinde 1897'de 49 öğrenci öğrenim görürken⁴³ 1908'de 95 öğrenci öğrenim görmektedir⁴⁴. Ayrıca Avram Galante'nin *Kızlar Okulu* dediği bina da düşünülürse,⁴⁵ zamanla kız öğrenci sayısının artmasıyla, okulun iki ayrı binada eğitim öğretim verdiğini akla getirmektedir. Milas Musevi Mektebi XX. yüzyılın ilk on yansı içerisinde AIU'den para yardımı almaya başlamıştır⁴⁶.

AIU, Milas Yahudi Mektebine yıllık 400 frank yardım etmektedir. Bu yardım Herki

³⁷ Rodrique, s. 108

³⁸ Rorique, i. 293

³⁹ Galante, s. 132

⁴⁰ **Maarif Nezareti Salnamesi**, Hicri 1321 Dariil Hilafetül Aliyye, s. 385

⁴¹ **Aydın Vilayeti Salnamesi**, H. 1315 (M. 1897), s. 535

Aydın Vilayeti Salnamesi, Ji. 1316 (M. 1898), s. 515

Aydın Vilayeti Salnamesi, ^, 1323 (M. 1905), s. 585

1899,1901,1902,1908 Salnamelerinde bu okulun derecesi gösterilmemiştir. (Bkz. H. 1317,1319,1320, 1326 yılı Salnameleri, s. 453,408,408,731)

⁴² Adıyeke, s. 70

⁴³ **Aydın Vilayeti Salnamesi**, H. 1315 (M. 1897), s. 535

⁴⁴ **Aydın Vilayeti Salnamesi**, H. 1326 (M. 1908), s. 731

⁴⁵ Galante, s. 136-137

⁴⁶ Rodrique, s. 293

yıllarda Leon Danon'un çabası ile 1500 franga çıkarılmıştır. İzmir'den Herman Firması ve Milas'tan Tarica kardeşlerin yardımıyla okula bir yurt eklenmiş ve her mükellefin vergileriyle -dengeli bir bütçe oluşturulmuştur⁴⁷. Ayrıca Milas'ın önde gelen tüccarları mektebe yeteri kadar para yardım etmektedirler. Bu paralarla mektebin laboratuvar, araç gereç, kitap ihtiyacı ve öğretmenlerin aylık maaşları ödenmiştir. Avrupa'dan Roc-hild ailesi, Amerika'da yaşayan İzak Sason isimindeki milyoner ve arkadaşları, Milas'ta Erman Şatır, Naoman Dikiş Makineleri Satış Acentesi önemli para yardımı yapmakta idiler. Örneğin yıllarca tamirat görmeyen ve mektep bütçesi için çok pahalı sayılan 400 lira olan tamirat masrafının 200 lirasını devlet verirken, Amerika'da bulunan İzak Sason ve arkadaşı 400 lira bağış yapmışlardır⁴⁸. Yahudi kadınlar da kendi çaplarında eğitimin gelişmesine katkıda bulunuyorlardı. Kadınların kurduğu *Kadınlar Birliği* adlı dernek yoksul öğrencilerin giyim ve okul masraflarını karşılamak için kurulmuştu⁴⁹. Kadınlar Birliği gibi bazı küçük dernek ve hayırsever kişiler halk arasında eğlencelerin organizasyonlarıyla uğraşarak, okula gelir sağlıyorlardı⁵⁰. Galante'ye göre bireylerin bu şekilde eğitimin yararlarını benimsemesi Milas Yahudi cemaatini "*doğunun ilkleri*" arasına sokmakta idi⁵¹. AIU'nin komite merkezine gönderdiği raporda da Milas Yahudilerinin eğitime verdikleri önemden bahsedilmektedir⁵².

I. Dünya Savaşı arifesinde AIU okulları başlangıçtaki bocalama dönemlerini geride bırakmış, mesafe katederek Türkiye Yahudi cemaatlerine yönelik standart bir kitle eğitimi tesis edebilmişti⁵³. Alliance örgütüne bağlı olarak kendini geliştiren Milas Musevi

⁴⁷ Galame, s. 126

⁴⁸ Josef Malki'nin (1916 Aydın doğumlu İsrail vatandaşı) Nevzat Çağlar Tüfekçi'ye gönderdiği 05. 01. 1999 tarihli mektup, s. 4 (Nevzat Çağlar Tüfekçi Özel Arşivi)
Malki'nin tarafıma gönderdiği 28.02.2003 tarihli mektup s. 5

⁴⁹ Galante, s. 127

⁵⁰ "*Milaslı Yahudilerin hayırsever bazı küçük cemiyetleri vardı. Bu küçük hayırsever topluluklar halk arasında eğlenceler, balolar, danslar, hep beraber şarkı okumak gibi organizasyonlar yaparlardı. Milas'ın sene sonu tatilinde mektebin bahçesinde bir tiyatro sahnesi vardı. Bu sahnede bazı piyesler oynanır idi. Özellikle Monologlar, diyaloglar teshir edilirdi. Bu gösterişlere hükümet kaymakamı ve hükümet mensupları bazı askeri kumandanlar ile beraber banka müdürleri ve talebelerin ebeveyni davet edilirdi. Sene sonu derslerini başarıyla bitiren Üç öğrenci sahneye davet edilir ve davetlilere gösterilirdi. En yüksek not alan talebeye kaymakam tarafından bir altın madalya takılırdı. 2. derece not alan talebeye gümüş madalya ve 3. gelene de bronz bir madalya takılırdı. Ve Üç talebe kaymakam tarafından tebrik edilirdi. Mektebi bitirdiğimde altın madalyayı hak etmiştim. Bu madalya üe Milas sokakların» defalarca dolaştıkça her beni tanıyan tebrik ederdi. Bende madalyam görülsün diye sol kolumu daima arkada tutar idim."* (Malki'nin Nevzat Çağlar Tüfekçi'ye gönderdiği 05.01.1999 tarihli mektup, s. 4 (Nevzat Çağlar Tüfekçi özel Arşivi),(Nevzat Çağlar Tüfekçi, Milas Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma - Tanıtma Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi, Araştırmacı, 1955 Milas doğumlu)

⁵¹ Galante , s. 126

⁵² Galante,s. 132

⁵³ Rodrique, s. 150

Mektebi bu dönemde erkekler askere çağrıldığı için Matmazel Luna İsrâ'î ve Matmazel Mazliah adlı iki kadının yönetiminde kalmıştır⁵⁴.

Kurtuluş savaşını bitiren Lozan Antlaşması Türkiye'deki azınlıkların eğitim haklarına ilişkin hükümler taşımaktadır. Ekalliyetler masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü mektep açabilecek, buralarda kendi dilleriyle öğretim yapabilecekler fakat Türkçe zorunlu olarak okutabileceklerdir⁵⁵. Milas Musevi Mektebin de, Alliance'ın açtığı okullarda olduğu gibi⁵⁶, Türkçe, Fransızca, Yahudi - İspanyolcası ve İbranice olmak üzere dört dil öğretilmekte idi⁵⁷. Cumhuriyetin ilanından önceki kuşak Fransızca'yı ana dili gibi konuşmaktadır⁵⁸. Avram Galante bunu şöyle açıklamaktadır:⁵⁹

"Bugün torunlarını anlamayan büyükbabalar vardır. Çünkü yaşlı olan büyükbaba yalnız Yahudice - İspanyolca bilir, Fransızca bilmez. Oğlu hem Yahudice hem İspanyolca bilir, oğlunun oğlu yalnız Fransızca bilir."

Bu da AIU'nin etkisini göstermektedir. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Türk toplumunu çağdaşlaştırmaya yönelik hareketler milli eğitim alanında da uygulanmıştır. 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile başlayan eğitimdeki millileşme ve laikleşme hareketi ile bütün ülkedeki okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır⁶⁰. Türkiye'de kurulu misyoner okullarına genellikle azınlıklarla mensup çocukların gitmeleri bu okulların siyasi ihtirasları için siyaset yuvaları haline gelmesine neden olmuştu. Bu aslında genellikle Kurtuluş Savaşı sırasında içlerinde ayrılıkçı amaçlar gütmüş olan hizipleri barındıran Rum ve Ermeni topluluklarına ait okullar için geçerli bir kaygıydı. Ancak azınlıklar arasında herhangi bir fark gözetmeyen yeni rejim, Yahudi azınlığı da aynı uygulamaya tabi tutmuştur⁶¹. Tevhid-i Tedrisat Kanunu; Alliance okulları için sonun başlangıcı olmuştur. Kanunun kabul edilmesinden bir ay sonra Maarif Vekaleti, tüm Alliance okullarına Paris'teki merkezi teşkilatla olan ilişkilerini kesmelerini emretmiş, bu okulları Yahudi cemaatlere ait azınlık okulları olarak kabul ettiğini bildirmiştir⁶².

⁵⁴ Galante, s. 126

⁵⁵ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), Kültür Koleji Yayınları 4, S. Baskı, İstanbul 1994, s. 325

⁵⁶ Ahmet Hikmet Eroğlu, Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar), Seba Yayınları, I. Basım, Ekim 1997, s. 192

⁵⁷ Kapuya'mın Nevzat Çağlar Tüfekçi'ye gönderdiği 02.04.2001 tarihli mektup, s. 2 (Nevzat Çağlar Tüfekçi özel Arşivi)

⁵⁸ Malki, 28.02.03. s. 5

⁵⁹ Galante, Türkler ve Yahudiler, s. 178

⁶⁰ Sezer, a.g.e., s. 44

⁶¹ Bali, s. 195 - 196

⁶² Bali, s. 187

Bu, Alliance'in Türkiye'deki varlığının hukuken son bulması anlamına geliyordu. Maarif Vekaleti .4 924 yılının Haziran ayında bütün Yahudi ilkokullarına öğretim dili olarak ya Türkçe ya da İbraniceyi seçme hakkı tanımıştır. Bu zekice tasarlanmış bir manevraydı. Çünkü yaşayan bir dil olarak İbraniceye çok az Türk Yahudisi vakıftı. Yahudilerin neredeyse tümü Ladino konuşuyordu. Bu karamamenin Fransızca'yı, bir öğretim dili olarak Türkiye Yahudileri nezdindeki konumundan uzaklaştırmak niyetiyle hazırlandığı açıktı. Yahudi cemaati kendisine kalan tek seçeneği kabul etmek durumunda kalmış; Türkçe, Yahudi ilkokullarında öğretim dili olmuştur⁶³. Fransızca dil dersleri haftada birkaç saatle kısıtlı kalmıştır⁶⁴.

Yahudi halkın "*Alliance Okulu*" dediği⁶⁵ Milas Musevi Mektebinde bu yıllarda 140 kadar öğrenci eğitim görmekte idi. Yedi yaşından büyük öğrenciler beş sınıfa ayrılıyor, dört ile yedi yaş arası grup "azil" denilen sınıfta öğrenim görüyordu. 1927'lerde otuz üç kadar çocuk azil sınıfında idi. Bu çocuklar küçük yaşta olmalarına rağmen Türkçe ve Fransızca konuşurlar ve yazmayı öğrenirlerdi⁶⁶. Daha sonraki yıllarda hahamın ikamet ettiği evde olan ana çocuk okulu, bu yıllardaki azil sınıfının isim değiştirmiş hali olabilir⁶⁷. Musevi Mektebinde yedi yaşından büyük öğrenciler için okunan dersler genel olarak ikiye ayrılmakta idi. Türkçe ve Fransızca. Latin alfabesinin kabul edilmesinden sonra yeni harflerle okunan Türkçe dersleri bu öğrenciler için bir sorun teşkil etmemiştir. Zira öğrenciler Fransızca okuyup yazmakta idiler⁶⁸. 26 Eylül 1925 tarihinde azınlık ve yabancı okullarına yönelik bir genelge ile haftada beş saat Türkçe, Tarih ve Coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından okutulması kararlaştırıldıktan sonra,⁶⁹ Türkçe derslerini Arif Bey (1926 - 1927) ve Zehra Hanım (1930 - 1934), Türk Tarih ve Coğrafyasını İlyas Bahri Bey (1929- 1933) ve Şadiye Hanım (1933 - 1934) vermişlerdir⁷⁰.

Fransızca'dan başka okulda, "*Histoire Sainte*" diye bilinen İbranice olarak Tevrat okutulmakta, Resim İş, Tahrir, Dilbilgisi, Gramer, Şiir Dersleri de programda yer almak-ta idi.

Sayılan onu bulmasa da üçü kız olmak üzere öğrenciler arasında Türkler de vardı.

⁶³ Rodrique, **Türkiye Yahudilerinin** ..., s. 251

⁶⁴ Benbassa, s. 243

⁶⁵ Moşe Israel'in 09.03.2003 tarihli mektubu, (s. 5); Bero Yako'nun 11.03.2003 tarihli mektubu, (s. 4 - S); Malki'nin 28.02.2003 tarihli mektubu, (s. 9)

⁶⁶ Malki'nin 28.02.2003 tarihli mektubu, s. 2

⁶⁷ Bu ana çocuk okulu sonraki yıllarda askeriye için yulaf ambarı olarak kullanılmıştır. (Moşe Israel'in 09.03.2003 tarihli mektubu, s. 16)

⁶⁸ Malki'nin 28.02. 2003 tarihli mektubu, s. 2

⁶⁹ Bali, s. 187-188

⁷⁰ Muğla Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi, **Kadro Defteri**, s. 470 - 475

Fransızca telaffuzunda zorluk çeken Türk öğrenciler kısa bir zamanda iyi bir şekilde Fransızca konuşmaya başladılar⁷¹. Daha sonra Türk vatandaşlarının yabancı ilkokullara devami yasaklanması⁷².

1929'a gelindiğinde Musevi okulları din eğitimine ayrılan birkaç saat dışında devlet müfredatını takip eder hale gelmiş ve artık tamamen millileştirilmiştir⁷³. Doğal olarak Milas Musevi Mektebinde devlet okullarında olduğu gibi ders programlarının temelini Türkçe oluşturmak üzere,⁷⁴ Leon Danon tarafından⁷⁵ 1925'ten 1932 yılının sonuna dek idare edilmiştir⁷⁶. 1932'de Türkiye Yahudi cemaatinin ileri gelenleriyle yapılan bir dizi söyleşide düşüncelerine başvurulmuş, Yahudi okullarında ders verilen Türkçe öğretmenlerinin sadece birkaç saat ders vermelerinin yeterli olmadığını, Maarif Vekaletinin yeterli öğretmen desteğinde bulunmadığını belirttiler. Ayrıca Yahudi okullarının mali imkanlarının üstünde olan bir bütçenin altında ezildiklerini ve cemaat mensuplarının kişisel fedakarlıklarda bulunup okullarda borç para vermeleri sayesinde öğretmen maaşlarının ödendiğini bildirmişlerdir. Yeni öğretim düzeyinde Türkçe öğretmenlerinin maaşları çok yüksekti. Bu maaşların azınlık cemaatleri tarafından ödenmesi zorunluluğu yüzünden Yahudi cemaati ciddi bir para sıkıntısıyla karşılaşmış ve birçok okul kapanmak zorunda kalmıştır⁷⁷. Alliance, 1930'lara dek okullara para göndermeye ve okul müdürleri ile düzenli bir ilişki içerisinde olmaya devam etmiştir. Bu okullar hala Yahudi okullarıydı ve din eğitimi de verdikleri için (1936'ya dek) Alliance'in gözünde önemlerini korumakta idiler. Ancak 1925'te öğretim dili olarak Türkçe'nin kullanılmaya başlamasıyla birlikte bu okulların Alliance'a bağlı kurumlar olma niteliği de sona ermiştir⁷⁸. Milas Musevi Mektebinin kapanmasını bu nedenlerden baş-

⁷¹ Malki'nin 28.02. 2003 tarihli mektubu, s. 2

⁷² Bcnbassa, s. 273

⁷³ Rodrique, **Türkiye Yahudilerinin** ..., s. 251

⁷⁴ Galante, s. 126-127

⁷⁵ "Leon Danon, Yahoshua Mussafir, Nur Amato, harika öğretmenlerdi. Leon Danon tbrance ve Türkçe kaftiyeler yazar öğrencilere öğretirdi. Bir örnek:

"Elinizi kaldırın, kaldırın

Elinizi İndirin

Straya girin, girin

Daire yapın, yapın" (Kapuya'mın Nevzat Çağlar Tüfekçi'ye gönderdiği 02.04. 2001 tarihli mektup, s. 1), (Nevzat Çağlar Tüfekçi özel Arşivi)

"Mektebin müdürü Leon Danon ile beraber İdare Heyeti Avukat Amato, Avukat Şaul Garika ve Avukat Salom İsrail'den oluşmakta idi." (Malki'nin 28.02. 2003 tarihli mektubu, s. 3)

⁷⁶ Galante, s. 126

⁷⁷ Bali, s. 192

⁷⁸ Rodrique, s. 253

ka, öğrenci sayısının azalmasını da ekleyebiliriz. Çünkü Milas Yahudilerinin çoğu İzmir, İstanbul gibi büyük şehirlere veya Avrupa ülkelerine göç etmeye başlamışlardı. 1927 - 1928 yıllarında yüzelli yüzaltmış civarında öğrenci varken bu sayı çok azalmıştı⁷⁹. Genel olarak Türkleşmenin eğitime yansımalarıyla azınlık okullarının ve bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin sayıları gitgide azalmıştır⁸⁰. Bu durumda Milas'taki Musevi Mektebi, kızlar okulu binasıyla birleşmiş, tek bir okula dönüşmüştür⁸¹. Milas'taki Musevi Mektebi de, Milas Musevi cemaati ve okul yönetiminin 11. 08. 1934 tarihli dilekçeleri ile 01. 10. 1934'te parasızlık gerekçesiyle kapatılmıştır⁸². Milaslı Yahudi öğrenciler de devlet okullarına devam etmeye başlamışlardır⁸³. Lise eğitimi için özellikle İzmir'e gidiliyordu⁸⁴. Böylece Türkiye genelinde 82.000 nüfuslu Yahudi cemaatinde 1927 yılında 5459 öğrenci cemaat okullarına gitmekte iken, 1945 yılında 77.000 kişilik bir nüfusta 2623 çocuk cemaat okullarına gitmekte idi. İlkokul sayısı da üçe inmişti⁸⁵. II. Dünya Savaşından sonra sınırlı sayıda Yahudi okulu eğitimine devam etmiştir. Türk okullarında yetişen Cumhuriyet döneminin yeni kuşağı ise ilk defa olarak tam anlamıyla Türkçe konuşan bir kuşak olarak belirmiştir⁸⁶.

⁷⁹ Malki'nin 28.02.2003 tarihli mektubu, s. 8

⁸⁰ Bali. s. 192

⁸¹ Kızlar okulu kapanınca bu bina Marcel Franco'nun girişimleri sayesinde genişletilerek ek binalarıyla beraber Havraya dönüştürüldü. Havra 26 Eylül 1938'de açıldı. (Galante, s. 136 - 137)

⁸² Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi. **Kadro Defteri. NO: 3 - 479**

"Bizler Türk okulunda okuduk öğretmenlerimiz bir Türk öğrencisiyle bizleri hiç ayırt etmezlerdi. Cumartesi okul tatil edileceği zaman beni bayrak törenine çağırırlardı. Tören bittikten sonra bayrağı güzelce sarar ve üç defa öperdim. Esim Esther'de bana anlatmış olduğuna göre törene onu da davet ederlermiş. O da bayrağı sarar. Üç defa öpermiş."

"Birinci sınıfın en çalışkan talebesiydim. Zehra hanım isminde öğretmenim vardı. Beni çok severdi. O zaman 6 yaşındaydım. Atatürk başlıklı bir ezberi ezberlememi söylemişti ve iyice ezberlemiştim. O zaman Milas'ta Ahçı Bekir'in İstikamet sinemasında müsamere verilecekti. Milas'ın en büyük rütbeli subayları ve diğer ileri gelenler eşleriyle birlikte yer almışlardı. Annem ve babam yukarıdaki balkondan yerlerini almışlardı. Müsamere başlamıştı. Ezbere okuduğum şiirin birkaç cümlesini hatırlıyorum. "Atatürk

*Ananızı babanızı tutup kesmek istemişler Ah
ne işler, ah ne işler Hemen büyük Atatürk,
Paşa Askeri ile geçmiş başa."*

Gerisini hatırlamıyorum. Unutmuşum. Sinema salonu hatırlamış olduğuma göre hunca hunç doluydu. Alkaşlar salonu çınlatıyor ve birbirlerine bakıyorlardı. "Aferin, aferin bu çocuk kimin oğludur" diyorlardı. Annem "o benim oğlumdur" deyince "Allah bağışlasın nede güzel okuyuvermiş" dediler" (Moşe Isra-el'in . 09.03 .2003 tarihli mektubu, s. 4 - 16).

⁸³ Galante. s. 127

⁸⁴ Malki'nin 28.02. 2003 tarihli mektubu, s. 3

⁸⁵ Bali. s. 400 - 402

⁸⁶ Benbassa. s. 244 - 245

Yaygın eğitim alanlarında ise Milas'ta kadının manevi ve sosyal kalkınmasını sağlamak amacı güden Genç Kızlar Topluluğu, gece dersleri düzenlemiştir. Eğitimden yoksun olan genç kız ve kadınların eğitildiği bu derslere çok sayıda genç kız katılmıştır.

Her kesimden insanın rahatlıkla katılabildiği bu gece derslerinde; İspanyolca, Türkçe, Fransızca, Hesap, Ev İşleri, Hayat Bilgisi dersleri verilmiştir.⁸⁷

2.Milas Yahudi Cemaatinin Yetiştirdiği Seçkin Kişiler

Avram Galante'ye göre Yahudi cemaati doğu ülkelerinin diğer toplulukları gibi bilgisizlik içinde yaşadıkdan sonra uyanmış ve gelişme yoluna atılmıştır. Bireylerin zekası ve eğitimin yararlarını benimsemesi bu cemaati tüm doğunun ilkleri arasına sokmaktadır⁸⁸. AIU'nin komite merkezine gönderdiği raporun özeti bunu yansıtmaktadır. Bu rapora göre Milas'ta örgütlenmiş bir Yahudi okulu asla olmamasına rağmen yine de bu şehrin Yahudilerinin çoğu yeteri derecede önem taşıyan yer işgal etmişleridir. Bunu da girişimci ruhları ve eğitime verdikleri önem sayesinde gerçekleştirmişlerdir⁸⁹. Ekonomik durumu iyi olan aileler çocuklarını Fransa ve İsviçre gibi ülkelerdeki üniversitelere göndermişlerdir⁹⁰. Başarılı ancak fakir öğrencilere öğrenim imkanı sağlamış, yüksek öğrenim görmelerine yardım edilmiştir.

Musevi Mektebi, Milas'ın yoksul ve yeni zengin neslinin entelektüel gelişimine katkılarda bulunmuş⁹¹ bu okuldan mezun olan bir çok öğrenci önemli görevlere gelmiştir⁹².

Milas Yahudi cemaatinin devlet görevlileri ve yetiştirdiği seçkin simalardan bazıları şunlardır:⁹³

Devlet Görevlileri:

Jacop Tarica: Milas Beyinin hizmetinde bulunan iki sarraf Aslan Moussafir ve Abraham Amato'nun görevlerinden sonra Vilayet uygulaması yasınının çıkmasıyla devlet veznedarlığı görevine atanmıştır. Onbeş yıl görevini sürdürmüş, sonra istifa etmiştir.

⁸⁷ Galante, gece dersleri konusunda şunları söylemektedir:

"Hizmetkar kesimi de derslere katılırdı. Misafiri olduğumuz Milas cemaati Başkam Bay Jacop Tarica, akşam yemeğinin gecikmesi nedeniyle özür dilediler. Çünkü akşam derslerine giden hizmetçi kız, henüz dönmemişti." (Galante, s. 127 - 132)

⁸⁸ Galante, s. 126

⁸⁹ Galante, s. 132

⁹⁰ Malki'nin 28.02.2003 tarihli mektubu, s. 3

⁹¹ Galante, s. 126- 127

⁹² Kapuya'nın Nevzat Çağlar Tüfekçi'ye gönderdiği 02.04.2001 tarihli mektup, s. 2 (Nevzat Çağlar Tüfekçi Özel Arşivi)

⁹³ Galante, s. 129 - 140 Galante, Türkler ve Yahudiler, s. 162 - 163 (Bkz. Behor Israel hakkında)

Joseph Franco: Veznedar. Jacop Tanca'dan sonra bu göreve atanmıştır. Daha sonraları Fethiye'ye vergi dairesi müdürü olarak atanmıştır.

Jacop Messeri? Veznedar Joseph Franco ve Hiziko Amato'dan sonra bu göreve getirilmiştir.

Hiziko Amato: Veznedar. Bu görevi yürüttüğü sırada PTT de çalışan bir hizmetli kasayı açarak içerisindeki bütün parayı almıştır. Para bulunup hırsız tutuklanmasına rağmen bir süre sonra Amato istifa etmiştir.

Moise Franco: Haham. Rodos Başhahamlığı görevine atanmasının gerçekleştiği 1857 yılına kadar başhaham vekilliği devam etmiştir.

Bidayet mahkemesi üyesi olarak yer alanlar ise Haim Franco, Jacop Tarica, Rabenou Amato, Rahamim Franco ve Jacop Amato'dır.

Dr. Elie de Ciaves ve Dr. Raphael P6rahya Belediye doktoru olarak görev yapmışlardır.

Jakoup Be'rou (Yakup Kemal Beri): Kadastro Müdürlüğünde şef görevini yürütmüştür. Milas Türkçe Konuşurma Birliğinin kurucu üyesidir.

Albert CadraneJ: Ziraat Bankası'nda memurluk ve Vergi Dairesinde müdür yardımcılığı yapmıştır.

Behor Israel: CHP, Belediye üyesi. Milas doğumludur, tik öğretimini Milas'ta tamamladıktan sonra Rodos'a gitmiş ve oradaki Türk Kolejine devam etmiştir. Milas'a dönüşünde, Musevi Mektebinde öğretmenlik yapmıştır. 1908'den sonra İstanbul'a gelmiş ve Yüksek Sağlık Kurulunda tercüman olarak görev yapmıştır. Türk basınına makaleler yazarak katkıda bulunmuştur. Felsefenin Tarihini Fransızca'dan Türkçeye çevirmiş, Felsefe Mecmuası adlı bir dergiyi Türkçe olarak yayımlamıştır. Bir süre sonra günlük Türk gazetesi olan Hadise'de yazı işleri müdürlüğü yapmıştır.

Behor Bensoussan: Türk Okulu İkmal Mektebi'nde Fransızca öğretmenliği yapmıştır.

Marco İsrail: Türk Ortaokulu'nda Fransızca öğretmenliği yapmıştır.

Joseph Abouaf: 1877 - 1893 yılları arasında Milas'ta Fransa'nın Konsolos Vekilliğini yürütmüştür.

Joseph Tarica: İzmir ABD Konsolosluğunda ilk tercümanlık görevini üstlenmiştir.

Sara Cadranel: Albert Cadranel'in kızıdır. Milas ve İzmir'de eğitimini tamamladıktan sonra Paris'teki Alliance Israelite Üniverselle normal okuluna devam etmiş, buradan mezun olunca Alliance, O'nu Hemedan'daki okuluna sınıf öğretmeni olarak atanmıştır. Paris'ten İran'a yaptığı yolculuğu sırasında kendisini etkileyen izlenimlerini samimi duygularla anlattığı bir rapor için kendisine ödülleri verilmiştir.

Rafael Amato: Milas'ta dünyaya gelen Amato, Talmud Tora'yı bitirdikten sonra Rodos'a giderek Türk Kolejinde eğitimini tamamladıktan sonra, Gelibolu Yahudi Okullarının Müdürlüğü ve Manisa Türk Kolejinde Fransızca öğretmenliği yapmıştır. İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra İzmir'de çalışmaya başlamıştır. Yayımlanmış iki eseri vardır. İzmir'de Türk Lisesi'nde Fransızca öğretmeni olarak da çalışan Amato buradaki Türk ve Fransız basınına katkıda bulunarak *Levant* adlı günlük Fransız gazetesinde idareci olarak görev yapmıştır.

Albert Tarica: Milas'taki Talmut Tora'da eğitim gördükten sonra İzmir Türk Lisesi'nde okumuştur. Daha sonra Fransa'da Hukuk eğitimini yapmış ve İzmir'de avukat olarak çalışmaya başlamıştır. İbranice - İspanyol dilinde Ticaret Kanununu yayımlamış, İzmir Bene Berith Locasının ve hastanesinin genel kurul başkanlığını yürütmüştür.

Marcel Franco: Gad Franco'nun kardeşi olan Marcel Franco, İzmir'deki AIU okulunda eğitimini tamamladıktan sonra, İsviçre'de Hukuk eğitimi gördükten sonra İstanbul'a yerleşerek Yahudi cemaatinin başkanlığını yapmıştır.

Dr. Gad Franco: Soyadına "*Milash*" kelimesini ekleyen Gad Franco Milas'ta doğmuştur. Milas'ta eğitimine başladıktan sonra Rodos'a giderek orada bulunan Türk Kolejine devam etmiş, Milas'a dönüşünde belli bir süre Musevi Mektebini yönetmiştir. 1902'de İzmir'e yerleşmiştir. İzmir'de Türk gazeteleri Hikmet ve Ahenk'e katkılarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra avukatlık mesleğini sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı sonunda İstanbul'a yerleşerek doktorasını hazırlayıp Paris'te Hukuk Fakültesi'nde savunmasını başarıyla gerçekleştirmiştir. Kendi alanında yazdığı pek çok eser mevcuttur.

Hizkia Franco: Juven Union (Gençler Birliği)'in kurucu üyelerinden olan Franco, Milas ve İzmir'de eğitimine devam etti ise de sonra sağlık ve maddi imkansızlık nedenleriyle yanda bırakmak zorunda kalmış, kendi kendine çalışma disiplini uygulamıştır. 1902'de ticaret ve gazetecilikle uğraşmak için İzmir'e yerleşmiş, kuzeni Gad Franco ile birlikte Franco Basımevini ve Yahudi basını içerisinde önemli bir yer edinen El Commercial (Ticaret) gazetesini kurmuşlardır. Hizkia, uzun yıllar boyunca, İzmir'deki Yahudi cemaatine önce üye olarak, sonra da başkan olarak hizmet etmiştir. 1918'de İzmir'i terk ederek Rodos'a yerleşmiş, ticaretle ve cemaat başkanlığıyla uğraşmış, *Selam* adlı gazete ve *El Boletín* adlı yerel aylık gazetenin kurucusu olmuştur. Beş perdelik bir komedi, makaleler ve düşüncelerden oluşan *Empresiones J. Reflexiones* adlı Yahudi - İspanyol yapıtının yazarıdır.

Leon Danon:⁹⁴ Milas'ta Musevi Mektebi, İzmir'de Bene Berith Okullarının müdürlük görevlerini yapmıştır.

⁹⁴ Malki'nin 28. 02. 2003 tarihli mektubu, s. 3 - 4

Behor Amato: Milas doğumlu, Musevi Mektebi mezunu olan Amato, İzmir'de "*Usta Avukat*" unvanıyla tanınmıştır.

Daha yakın dönemler için aşağıdaki isimleri verebiliriz:

Dr Sara Şikar: Milas doğumludur. İlk öğrenimini Musevi Mektebinde yapmıştır. İsrail'de sivil ve askeri hastane olan Asaf Arofe'de röntgen cihazları baş sorumlusu görevini yürütmüştür.

Dr. Jaakov Beja: Milas doğumludur. İlk öğrenimini Musevi Mektebinde yapmıştır. İsrail'de Doktorlar Sendikası Başkanlığını yürütmüştür.

Jaakov Varol: Milas doğumludur. Musevi Mektebi mezunudur. NASA'da elektronik cihazların hazırlanmasında önemli bir yeri vardır. Babası Eli Varol, Milas'ta Refet Beyin eczanesinde çalışmakta idi.

Jontov Levy: Milas doğumlu olan Levy, Musevi Mektebini bitirmiştir. Fransa Yüksek Dil Akademisi'nde üyelik yapmıştır.

Sonuç

XX. yüzyıl başlarından itibaren Milas'a Rodos ve civar adalardan, Aydın İzmir gibi yakın yerleşim merkezlerinden gelerek yerleşen Yahudiler; imparatorluktan ulus-devlet sürecine geçişte eğitim alanında yaşanan geleneksel eğitimden milli laik eğitime geçişin aşamalarını, Talmud Tora okullarından Alliance İsrailit okullarının kurulmasına ve bir Yahudi elit sınıfının yetişmesini sağlayan süreçte yaşamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİVLER

Muğla Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi

II. SALNAMELER

Aydın Vilayeti Salnameleri

Maarif Nezareti Salnamesi

III. KİTAP ve MAKALELER

ADIYEKE, Nuri, XIX. Yüzyılda Milas Kazan, Yeni Milas Matbaası - Milas, Şubat 1995

AKARCA, Turhan, Aşkıldil Akarca, Milas Coğrafya», Tarihi ve Arkeolojisi, İstanbul Matbaası, İstanbul 1954

AKTÜRE, Sevgi, "*19. Yüzyılda Muğla*", Tarih İçinde Muğla, Derleyen; İlhan Tekeli, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara, 1993

AKYÜZ, Yahya, Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), Kültür Koleji Yayınları 4, 5. Baskı, İstanbul 1994

- BALİ, Rifat N., Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni [1923 - 1945], İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2000
- BEAN, Geoege E., **Karia**, Türkçesi Burak Akgüç, Cem Yayınevi
- BENBASSA, Ester - Aran Rodrigue, "XIX. Yüzyıl Sonunda Türkiye'deki Yahudi Esnafı, Alliance Israelite Üniversal (Evrensel Yahudi İttifakı) ve Çiraklık Kuruluşları", Tarih ve Toplum, cilt: 11, sayı: 66, Haziran 1989
- Cumhuriyetin 50. Yılında Muğla, 1973 İl Yıllığı
- ERCAN, Yavuz, **Osmanlı İmparatorluğunda Bazı Sorunlar ve Günümüze Yansımaları**, T.C. M.E.B. Basımevi, Ankara 2002
- EROĞLU, Ahmet Hikmet, **Osmanlı Devletinde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Seba Yayınları, I. Basım, Ekim 1997
- GALANTE, Avram, **Histoire Des Juifs De Turquie**, Editions Isis, Tome: IV, 1939
-----, **Türkler ve Yahudiler (Tarihi, Siyasi Araştırma)**, Türkçeleştirilmiş 3. Baskı, Tıglad Matbaacılık, 1995 İstanbul
- GÜNER, İbrahim, **Bodrum ve Milas Yörelerinin Coğrafi Etüdü**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 838, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No: 77, Araştırma Serisi: 18, Erzurum 1997, s. 341 - 342
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, **Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı Yayınları /1202, Ankara 1990
- KIZIL, Abuzer, **Uygarlıkların Başkenti Mylasa ve Çevresi**, Milas 2002
- LEWIS, Bernard, **İslam Dünyasında Yahudiler**, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İmge Kitabevi, I. Baskı: Nisan 1996
- RODRIGUE, Aron, **Türkiye Yahudilerinin Batılaşması "Alliance" Okulları 1860 - 1925**, Çeviren: İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınevi, I. Baskı, Haziran 1997, Ankara
- SCHICK, İrvin Cemil, "Osmanlılar Azınlıklar ve Yahudiler", **Tarih ve Toplum**, sayı: 29, Mayıs 1986
- SEVİNÇ, Necdet, **Ajan Okulları**, Oymak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul
- SEZER, Ayten, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar 1923 -1938**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999
- XIX. Yüzyıl **İstanbul'unda Gayri Müslimler**, Editör: Pınelopi Stathis, Çeviri: Foti ve Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 87, Kasım 1999, İstanbul

IV. Bilgisinden Yararlanılan Kişiler

Bero Yako

Eliezer Kapuya

Josef Malki

Moşe İsrail, tarafından gönderilen mektuplar ile Nevzat Çağlar Tüfekçi'nin özel arşivinden yararlanılmıştır.

